

КОНСЕРВАТИЗМ У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬНОМУ РУСІ В УКРАЇНІ І ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПАТРІОТИЗМ В. ЛИПІНСЬКОГО

О. БЛОБРОВЕЦЬ

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація

У статті показано розвиток консервативного напрямку польського суспільно-політичного руху в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Позитивізм, «органічна праця» і «угодовство» були основними течіями консервативного напрямку, який виявляв себе в прагненні досягнути економічних благ, високого соціального статусу, розвитку освіти і культури. Важливу роль у їх реалізації відігравав принцип територіального патріотизму, якого дотримувався В. Липинський. Лідер українського консерватизму, засновник державницької школи української історіографії стояв на позиціях утвердження української державності і забезпечення прав українського народу.

Ключові слова: консерватизм, позитивізм, «органічна праця», «угодовство», територіальний патріотизм.

Аннотация

В статье показано развитие консервативного направления польского общественно-политического движения в Украине во второй половине XIX – начале XX в. Позитивизм, «органический труд», «угодовство» были основными течениями консервативного направления, которые выразились в стремлении достичь экономических благ, высокого социального статуса, развития образования и науки. Важную роль в их реализации играл принцип территориального патриотизма, которого придерживался В. Липинский. Лидер украинского консерватизма, основатель державницької школи української історіографії стоял на позициях утверждения украинской государственности и обеспечения прав украинского народа.

Ключевые слова: консерватизм, позитивизм, «органический труд», «угодовство», территориальный патриотизм.

Summary

The article shows the development of the conservative direction of the Polish socio-political movement in Ukraine in the second half of the nineteenth century – beginning of the twentieth century. Positivism, «organic labor», and concordance were the main trends of the conservative direction, which was expressed in the pursuit of economic wealth, high social status, the development of education and culture. An important role in their implementation was played by the principle of territorial patriotism, which V. Lypynsky adhered to. The leader of Ukrainian conservatism was the founder of the state school of Ukrainian historiography. He was on the positions of establishing Ukrainian statehood and securing the rights of the Ukrainian people.

Key words: conservatism, positivism, «organic labor», concordance, territorial patriotism.

Суспільно-політичне життя народів і націй активізується у кризові періоди історичного розвитку. Поляки після втрати державної незалежності і поразки повстанських рухів XIX ст. пристосовувалися до нових умов існування, вибираючи найбільш прийнятні форми громадської активності. Питання суспільно-політичного розвитку поляків у XIX – першій половині XX ст. досліджували Д. Бовуа¹, О. Калакура², Г. Жеберек³, З. Лукавський⁴ та ін. Пропонована стаття ставить своїм завданням розкрити сутність і форми виявлення польського консервативного руху в Україні, втілення В. Липинським і польськими інституціями в Україні принципів територіального патріотизму в післяреволюційний період.

Консерватизм як політична теорія і практична політика мав свої особливості у польському суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст., які були пов’язані з поразкою польського повстання 1863–1864 рр. Військово-поліцейський терор, знищення національних інституцій, занепад польської освіти і культури в результаті русифікаторської політики збіглися з несприятливими міжнародними умовами. У європейській системі міждержавних відносин польське питання з актуального перетворилося на внутрішню справу Австро-Угорщини, Німеччини і Росії. Відчуття гіркоти поразки і принесених жертв привело до переосмислення поглядів і нових суспільних настанов. З’явилася група прихильників порозуміння з Росією, які прагнули за рахунок відмови від незалежності зберегти самоврядні інституції і прагнули до так званих «органічних» реформ⁵.

На цьому ґрунті сформувався консерватизм у польському поміщицькому середовищі Галичини. У 1860-х рр. там виникла партія «станчиків» у зв’язку з появою низки сатиричних статей під назвою «TeKa Stańczyka», які друкувалися невідомим автором у краківському «Пшегльонді польським» («Przeglądzie Polskim») у 1869 р. Нові ідеї активно підхопила преса. У журналі «Ognisko» друкуються статті Л. Дембичького з закликом до молоді працювати на благо краю. За кілька років теорія «органічної праці» стала поширеною і модною у Варшаві завдяки А. Свентоховському⁶. Консервативна політика стала єдиною реальною політикою, благами якої намагались скористатись усі класи і населення Галичини, на основі якої розвивались усі партії. Саме «станчиківський, муміфікований» Краків перетворився на лабораторію політичних ідей і консервативної думки⁷.

Розвиток капіталізму привів до втягування польських земель у соціально-економічну структуру країн, які розділили Польщу. Відповідно до цього почала розвиватися нова структура польського суспільного руху. На перший план висунулося проведення тільки класової політики, яка надавала б шляхті певну політичну та економічну вигоду. Тому, власне, «станчики» сформували загальнопольську програму, яка закликала не до відбудови державності, а до політичної відмови від неї, від думки про об’єднання народу.

У 70–80-х рр. XIX ст. у консервативному польському суспільному русі можна виділити позитивістський напрямок так званої «органічної праці» і «угодовську» течію. У цьому контексті позитивізм був не тільки філософською доктриною, а й методом стимулу до певних практичних дій, перш за все суспільних, які відкидали революційний романтизм і намагалися спертися на дійсність⁸. Ішлося про матеріальне становище суспільства, загальне покращення господарства, культури, освіти, розвиток національної самосвідомості. Висловлювалися сподівання, що реальні досягнення у цьому напрямку змусять рахуватися з польською спільнотою і дадуть підстави вимагати автономії. «Органічна праця», або «праця від основ», дала Польщі чимало позитивного, навчила враховувати політичні реалії, забезпечувала добробут і можливість, однак водночас викликала небезпеку поширення егоїзму особистостей, які турбувалися тільки про власний добробут⁹.

Перші гасла консерваторів ототожнювали органічну працю із запереченням ідеалів повстанського руху. Патріотизм і «органічна праця», культивування ненависті до «москалів» і боязнь скомпрометувати себе, а також «нешчасливість краю» були аргументами на користь подолання «революційності» серед студентської молоді. Складовою частиною програми «органічної праці» була «праця у витоків», яка полягала у ліквідації прірви між поміщиком і селянином. Це було першочергове завдання «сільської інтелігенції», тобто поміщиків і нижчого кліру. Їм пропонувалося брати участь у роботі гмінного самоуправління, організувати початкові школи, сільські бібліотеки, ощадні каси тощо¹⁰.

На Правобережній Україні у другій половині XIX ст. польські землевласники, професійна інтелігенція і спеціалісти у різних галузях виробництва відмовилися від революційної боротьби за національне визволення, почали активно підтримувати ідеї позитивізму і «органічної праці».

Показовим у цьому відношенні була суспільна поведінка осіб, зайнятих у цукровій промисловості. На початку ХХ ст. Правобережна Україна стала одним з головних виробників цукру в Європі. В 1910 р. на Поділлі, Волині і Київщині діяло 143 цукрові заводи, які виробляли 54% цукру всієї Російської імперії. З них 56 або 40% були власністю поляків. Розвиток цукрівництва сприяв появі значної кількості польських торгівельних і технічних фірм. Вони репрезентували 80–90% загального капіталу і відповідного персоналу в Україні. Ці фірми перебували, перш за все, в тісних зв'язках з промисловими підприємствами в Королівстві Польському¹¹.

Найбільші успіхи в розвитку власного господарства мав граф Ю. Потоцький, який володів цукровими заводами в Антонінах і Шепетівці Заславського повіту, Піщава, Смолдиріві та в Корці Зв'язельського повіту і в Сатанові над Збручем у Проскурівському повіті. До великих господарських ініціатив, які він впроваджував у життя завдяки своїм зв'язкам в урядових колах Петербурга, належить будівництво залізниці через Волинь і Західне Поділля. Воно було завершене в 1910 р., і магістраль проходила з півночі на південь, від Коростеня через Зв'язель, Шепетівку, Проскурів до Кам'яця Подільського. Успішною була господарська діяльність польських поміщиків Г. Здановського, С. Хорватта, В. Браницького, М. Собанського, графа Яна Нарциса Олізара, Щ. Понятовського, Й. Анджейовського, А. Червінського та ін. Вони сприяли розвитку економіки, польської освіти і культури, вели благодійну діяльність, очолювали різні промислові, сільськогосподарські, кредитні товариства¹².

З середини 1870-х рр. набрав сили ще один напрямок суспільного руху – «угодовський». Засновник видання «Новини» і оглядач «Атенеуму» Е. Пілтц вже у 1876 р. виступив як прихильник не тільки економічної, але й політичної активізації польської буржуазії на платформі угоди з царським урядом. Заснований ним у 1882 р. у Петербурзі за участі В. Спасовича тижневик «Край» одержав широку підтримку з боку фінансової і торгово-промислової буржуазії і закликав суспільство не тільки до лояльності, але і до прямого співробітництва з царським урядом, до відкритої відмови від ідей незалежності Польщі¹³. «Угодовці» прагнули співробітництва з владою задля економічних і політичних поступок. Представники партії хотіли переконати царський уряд у тому, що ця угода обопільно вигідна, тому що саме капіталістично-поміщицька верства, яка займала керівне становище в суспільстві, потрібна урядові в боротьбі із внутрішніми ворогами. Цей напрямок представляли Зигмунд Вельпольський, Генріх Лісицький, К. Мошинський¹⁴.

Прихильники «угодового» напрямку за ідеологією та характером діяльності належали до консервативного напрямку. «Угодовської» політики дотримувалась нелегальна політична організація «Зжешене» («Zrzeszenie» – Скупчення), яка виникла у Києві наприкінці 1903 р. Вона поширювала свою діяльність на Правобережну Україну і охоплювала достатньо широкі верстви населення, збираючи переважно національно свідомі елементи. До неї входили, зокрема, такі відомі поміщики і промисловці, громадські діячі, як гр. В. Грохольський, С. Хорватт, В. Словицький, Й. Анджейовський та інші.

Після царського указу про запровадження Державної Думи і, нарешті, про повернення полякам права набувати землю в Литві, Україні і Білорусії – життя «на кресах» ожило. Почали утворюватися нові угруповання, які до суто культурних чи філантропічних завдань почали додавати політичні. Яскравим прикладом можуть служити організації «Зжешене» і «Кресове товариство політичне», які виникли на Правобережній Україні. «Кресове товариство політичне», членами якого були переважно представники професійної інтелігенції, мало відтінок більш прогресивний, ніж «Зжешене», до якого входили переважно землевласники. Дальший розвиток політичного життя змусив обидва товариства перейти від дискусій до діючої політики. Члени «Кресового товариства політичного» увійшли до складу існуючих політичних партій, переважно кадетів. «Зжешене» перетворилося на політичну партію з виразно оформленою політичною

програмою, в якій вказувалось, що «Зшешене» усіма силами буде боротись з соціалізмом, захищати клір і проводити націоналістичну політику. За переконанням і соціальним складом партія належала до консервативного напрямку¹⁵.

Офіційна діяльність товариства проявилася під час виборів до I Державної Думи, під час яких оформився союз між польськими і російськими поміщиками. Така єдність виникла в виборчих зібраннях 1 та 10–11 липня 1906 р. у Житомирі, 20–21 серпня – на з'їзді в Рівному. Ці зібрання привели до утворення «Союзу землевласників і землеробів» («Związek właścicieli i grascujących na roli»). Остаточо союз сформувався 18–20 вересня 1906 р. на з'їзді в Житомирі. На ньому одногосно була прийнята резолюція з вимогою знищення обмежувальних прав для поляків. Однак в організації не було досягнуто порозуміння через партійні амбіції, оскільки на польському з'їзді у Києві вплив мали народові демократи, які заявили, що не може бути політичного союзу між поляками і росіянами.

До I Державної Думи з правобережних губерній було обрано 6 поляків: з Київщини – С. Хорват, Г. Здановський, з Поділля – В. Лісовський, з Волині – Ю. Потоцький, Щ. Понятовський і В. Грохольський. До Державної Ради обрані були тільки поляки: з Київщини – С. Сорочинський, з Поділля – В. Словицький, з Волині – Я. Олізар¹⁶.

У процесі депутатської діяльності польських представників у Думі в їх середовищі почав виразно проявлятися територіальний патріотизм. Делегація з Литви, Білорусії та Правобережної України виділилася в окрему фракцію. Причиною відділення була небезпека втратити вплив серед литовського, білоруського й українського населення. Однак для захисту інтересів місцевого населення вони не увійшли до складу національних литовської, білоруської чи української груп, що пояснювалося соціальними мотивами. Всі депутати були шляхетського походження, при цьому 12 з них мали великі поміщицькі володіння, а національні групи Південно-Західного і Західного краю представляли переважно селянські інтереси. Конфлікт інтересів не дозволяв їм об'єднатися¹⁷.

1–2 вересня 1907 р. у Києві відбувся новий з'їзд делегатів польських виборчих комітетів 9 губерній Литви й України. З'їзд ухвалив утворення окремого і безумовно самостійного кола, яке повинно було разом із загальнонаціональними польськими потребами опиратися в своїх рішеннях і в своїй самостійній тактиці на обстоювання специфічних умов Південно-Західного і Західного краю. Наголошувалось на необхідності дбати про інтереси всіх націй, що мешкають у краї. У національних польських справах завжди, а у всіх інших по можливості депутати мали виступати з Колом Коронним солідарно, на засадах взаємності¹⁸.

Під час виборів у II Державну Думу польський комітет, увійшовши у польсько-російсько-єврейський блок, залишився відособленим від українських груп, і роль поляків у виборах зменшилась, польський елемент ослаб. Акція представників реальної політики помірковано-центристських поглядів, яка мала на меті створення «Союзу землевласників і землеробів» і недопущення внутрішніх антагонізмів, зазнала невдачі. У виборах до III Думи поляки вже не мали жодних шансів¹⁹.

27 серпня 1907 р. група виборців-поляків Південно-Західного краю, а саме дворяни К. Орловський, С. Шашкевич, Г. Лиховський, звернулася до генерал-губернатора з проханням дозволу для зібрання у м. Києві в готелі «Гранд Отель» з метою створення місцевої польської партії як противаги організаціям польських шовіністів та поширенню «вшехпольських» ідей²⁰. У з'їзді взяла участь значна кількість представників давніх польських родів, відомих землевласників Правобережної України. Серед них були: Р. Сангушко, Юзеф і Костянтин Потоцькі, гр. К. Замойський, графи Роман і Хіларі Бнінські, графи Міхал і Генрик Тишкевичі, гр. С. Чапський, гр. К. Орловський та ін. Вступну промову виголосив граф М. Тишкевич, який запевнив присутніх, що «не пред'являючи політичних прагнень до Русі, поляки повинні стати на захисті своїх прав на Русі». Вказувалось також на те, що партія планує бути організацією політичною, акцент було зроблено на збереженні права земельної власності²¹.

У звіті Київського губернатора за 1909 р. вказувалось, що «найбільш поміркована частина польського суспільства створила в Південно-Західному краї особливу “Польську партію крайову”, яка порвала зв’язок з діяльністю польських партій у Литві і Королівстві Польському і працювала виключно в інтересах всього населення Південно-Західного краю»²². Зі сторінок польської преси звучали запевнення від імені партії, що «у них не буде звучних гасел, шумних фраз, обітниць, а тільки вказівки реальної праці і ясні конкретні цілі» як вияв істотного і зрозумілого патріотизму²³.

На початку Першої світової війни поляки всіх трьох розділених частин Польщі підтримали уряди своїх країн. Висока хвиля суспільного піднесення поляків у Росії проявилася у маніфестаціях, молебнях у костьолах за перемогу російської зброї, добровільного запису до складу російської армії. Виникла широка низка благодійницьких організацій на допомогу постраждалому у війні польському населенню.

Революційні події 1917 року в Україні як наслідок російської Лютневої буржуазної революції докорінно змінили ситуацію і розпочали практичне втілення у життя націоналістичних та соціалістичних ідей. Поляки в Україні у березні 1917 р. створили «Виконавчий комітет на Русі», в якому переважали представники поміркованої частини польського суспільства, різних політичних переконань. Керуючись концепцією територіального патріотизму і правом народів на державне існування, вони підтримали Українську Центральну Раду в її автономістських прагненнях²⁴.

Є. Старчевський, відомий польський політичний і громадський діяч, публіцист, на сторінках «Dziennika Kijowskiego» писав, що «в суспільному житті багато течій і умовою їх поєднання є “добра воля”, тобто та, яка направлена на суспільне благо, подолання особистих або партійних амбіцій, і прагнення до порозуміння». Для цього спірні і політичні справи, які мають найбільше протиріч, треба відділяти від організаційних, культурних і господарчих справ, які об’єднують навколо себе всіх, без різниці політичних переконань. Він визнавав, що головним господарем цього краю є українці, а поляки як національна меншість повинні їм допомагати і ставити питання про національну автономію, національні права²⁵.

Більшовицькі популістські ідеї, соціалістичні переконання лідерів українського національного руху, війна Радянської Росії проти проголошеної УНР привели до розуміння послідовної реалізації більш стійкої моделі української державності, яка поєднувала б інтереси всіх мешканців України незалежно від національності і соціального статусу. Важлива роль у цьому належала українському консерватизму, очоленому В. Липинським.

В. Липинський був поляком, католиком, шляхтичем-землевласником і одночасно палким патріотом України і її будівничим. Поєднувати такі риси йому допомагала освіченість, широка ерудиція, розуміння еволюції соціально-економічних і суспільно-політичних процесів у світі, що реалізувалися в його теоретичній та інтелектуальній спадщині і, зокрема, понятті територіального патріотизму.

Для польської шляхти драматизм ситуації на «кресах» полягав у проблемі її взаємовідносин, з одного боку, з місцевим українським населенням, а з другого, – з Королівством Польським та його централістичними тенденціями. В. Липинський та його родина належали до тієї частини шляхти, яка намагалася зберегти своє існування в Україні, виконувати свої суспільні обов’язки перед народом, серед якого вона жила, і сповідувати «українськість» усупереч позиції «вшехполяків» з їхнім насаджуванням «польськості». Саме ця традиція була притаманна численним представникам шляхти на Волині, Поділлі та Галичині, і серед них – родині Липинських²⁶.

«Дякую Богові, що маю в собі кров тих, хто створили саму ідею, само поняття політичне сучасної нашої України», – написав В. Липинський у праці «Листи до братів-хліборобів»²⁷. Від імені українців-державників він наголошував, що «до української нації через українську

державу треба йти через об'єднуючі всіх мешканців України політичні гасла»²⁸. Це значить, що в державницькому таборі мають об'єднатися кращі представники всіх класів і всіх націй. Цементом політичним має стати патріотизм – любов до спільної Батьківщини, а не соціалізм як ненависть місцевих бідних до місцевих багатих, і не націоналізм і ненависть місцевих «українців» до місцевих «не-українців». «Тільки розбивати можна одинцем, – наголошував В. Липинський, – а будувати можна лише громадою»²⁹.

Він зазначав, що «крім цементу духовного – релігійного – цементом політичним, спаюючим місцевих українських людей в боротьбі за власну державу ми хочемо мати патріотизм – любов до спільної Батьківщини»³⁰.

Таким чином, консервативний напрям польського суспільного руху в Україні з другої половини XIX ст. був поширений у середовищі польських поміщиків та інтелігенції, насамперед на Правобережжі. Позитивізм, «органічна праця» та «угодівська» течія консервативного напрямку, прийшовши з Галичини, змінювали одна одну і проявлялися в досягненні кар'єрних сходинок молоддю, економічному піднесенні поміщицьких господарств і промислових підприємств, підтримці польської освіти і культури. З утворенням політичних партій і участю в суспільно-політичному житті польські консерватори взяли участь у виборах до Державної Думи і Державної Ради з метою відстоювання інтересів поляків у краї.

Польський територіальний патріотизм яскраво проявився після Лютневої революції 1917 р., коли в Києві виник «Польський виконавчий комітет на Русі» з метою об'єднання польської громади і обстоювання її позицій в Україні. Визнаючи право українського народу на будівництво власної держави, поляки прагнули захищати права своєї національної меншини. Важливою в цьому процесі була діяльність В. Липинського, автора концепції територіального патріотизму і борця за українську державність. Він належав до тієї частини польської шляхти, яка пов'язувала свою долю і майбутнє з українським народом і Україною, що стала його батьківщиною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Бовуа Д. Битва за землю в Україні (1863–1914): Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К.: Критика, 1998. – 334 с.
- ² Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX ст. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
- ³ Żeberek G. Początki ruchu socjalistycznego w Kijowie w latach 1889–1903. – Kraków, 1981. – 214 s.
- ⁴ Łukawski Z. Polacy w rosyjskim ruchu socjal-demokratycznym w latach 1885–1895. – Kraków, 1970. – 151 s.
- ⁵ Szwarc A. Od wielopolskiego do stronnictwa polityki realnej – zwolennicy ugody z Rosją, ich poglądy i próby działalności politycznej (1864–1905). – Warszawa, 1996. – S. 25.
- ⁶ Biliński L. Znamiona polityki narodowej i krajowej t. zw. «stańczyków». – Kraków, 1882. – S. 76.
- ⁷ Погочдин А.Л. Главные течения польской политической мысли (1863–1907). – СПб.: Просвещение, 1908. – С. 97.
- ⁸ Wereszycki H. Historia polityczna Polski. – Warszawa, 1948. – Т. 2. – S. 76–79.
- ⁹ Kwiatkowski W. Walka o wolność i potęgę Polski. – Lwów, 1932. – Т. 1. – S. 9.
- ¹⁰ Perl F. Dzieje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim: do powstania PPS. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1932. – S. 37–40.
- ¹¹ Życiorysy zasłużonych Pamiętnik Kiowski. – Londyn, 1963. – Т. 2. – S. 98–104.
- ¹² Ibid. – S. 100.
- ¹³ Общественное движение на польских землях. 1864–1914 гг. – М.: Наука, 1988. – С. 34–38.

- ¹⁴ *Szwarc A.* Op. cit. – S. 25.
- ¹⁵ *Świt.* – Kijów, 1907. – Nr. 2. – 10 stycznia. – S. 15.
- ¹⁶ *Podhorski Z.* Po «małej rewolucji 1905 r.» // *Pamiętnik Kijowski.* – Londyn, 1980. – T. 4. – S. 153.
- ¹⁷ *Łukawski Z.* Koło polskie w Rosyjskiej dumie państwowej w latach 1906–1909. – Wrocław, 1967. – S. 36–37.
- ¹⁸ *Kresy.* – Kijów, 1907. – Nr. 34. – 13 wrzesnia. – S. 1.
- ¹⁹ *Burzyński K.* Przejawy życia politycznego na Rusi od roku 1905. – Kraków, 1909. – S. 8–16.
- ²⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 370. – Арк. 1, 16.
- ²¹ *Kresy.* – Kijów, 1907. – Nr. 33. – 6 wrzesnia. – S. 1.
- ²² ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 545. – Арк. 59–60.
- ²³ *Nasza przyszłość.* – Kijów, 1908. – Czerwiec. – S. 309.
- ²⁴ *Dziennik Kijowski.* – Kijów, 1917. – Nr. 66. – S. 3.
- ²⁵ *Starzewski E.* Życie Polskie na Ukrainie. – Kijów: Skład główny w księgarni N. Gieryna, 1917. – S. 42.
- ²⁶ *Терещенко Ю.* Релігія і церква в листуванні В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 5. – К.: Темпора, 2017. – С. 22–70.
- ²⁷ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів // В'ячеслав Липинський і його доба. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2010. – С. 120.
- ²⁸ Там само. – С. 103.
- ²⁹ Там само. – С. 124.
- ³⁰ Там само. – С. 103.